

ma, és ennek nyomán közéleté és művelődése eltérő pályán mozog. A három falu közül mindössze Gyermely indult meg növekedési pályán. A helyi tsz-melléküzemágból kialakult RT évi harmincmillió forint iparüzési adót fizet az önkormányzatnak, s ez lehetővé teszi a társadalom, a művelődés fellendülését.

A **Külföldi példák** fejezet széles áttekintést ad a világ felnőttoktatásának különféle jelenségeiről. Svájci, dániai és észak-amerikai tanulmányutak tapasztalatai, valamint egy osztrák és egy finn tanulmány fordítása nyit széles horizontot az olvasó számára. A bemutatott formák is igen változatosak.

Svájc egyik legnagyobb gazdasági vállalkozása a MIGROS. Szupermarketek, gyorséttermek, benzinkutak, bankok. És ez a birodalomná vált szövetkezeti társulás szervezi és irányítja a felnőttoktatást. Az alkalmazott módszereket és eredményeket mutatja a *Svájc felnőttoktatása és a MIGROS* című írás.

A szerző a Dán Kulturális Intézet vendégeként három hetet töltött el egy dán kisváros népfőiskolájának tanfolyamán, és emellett megismerkedett az ország életével, felnőttoktatásával. Eredménye pedig a *Mindig kilencvenig számolnak – útinapló Dániából*.

1996-ban a szerző részt vett Kaliforniában egy oktatás-szociológiai konferencián. A városban autóbusszal közlekedve felfigyelt az utcai szórólapok között a város egyik felnőttoktatási szervezete a Learning Annex kínálatát reklámozó ingyenes kiadványra. A *Los Angeles utcái és a felnőttoktatás – válogatás a Learning Annex ajánlatából* című cikk kommentárok nélkül közli a programokat, amely sajátos metszetben ad ízelítőt az utca emberének érdeklődéséről, hétköznapi igényeiről.

Az európai felnőttoktatás „pápája”, *Franz Pöggeler* személyesen adta át a szerzőnek tanulmányát, és buzdította, hogy ismertesse azt meg az olvasókkal. Az írás címe: *Az utca embere és az európai integráció*. A probléma különösen aktuális most, amikor hazánkban néhány hónap alatt szeretnénk felkészíteni az ország lakosságát az EU csatlakozásra. Az osztrák szakember 1997-ben, majd egy évtizednyi EU tagság után kijelenti, hogy „Várhatóan hosszabb idő telik el addig ... amíg az európai integráció gondolata szélesebb néprétegekben meggyökerezik.” Megállapítja, hogy a felnőttoktatás Európa legkülönbözőbb országaiban megannyi jól alkalmazható formát dolgozott ki, amelyek alkalmasak az európai integráció eszméjének közvetítésére és elsajátítására. A tanulmány ezeknek a módszereknek az elvi megalapozása, szisztematikus áttekintése.

BEKE GYÖRGY

MAGYARSÁGTUDAT ÉS JÖVŐKÉP

Halász Péter „bokrétába kötögetett” tanulmányai

Nincs még egy olyan magyar vidék, amelynek népéletét, művészetét, történelmét és jelenét hasonló mélységekig tárták volna fel, mint a Csángóföldét Moldvában. A Kárpátok keleti lábainál élő csángók iránt a figyelem tulajdonképpen nem lankadt el soha, Gegő Elek 1838-ban megjelent műve, *A moldvai magyar telepkekről* óta. A moldvai csángók addig sem voltak ismeretlenek az érdeklődő magyarok előtt. Csokonai Vitéz Mihály már az előző században eltűnődött a moldvai csángók életén a *Marosvásárhelyi gondolatokban*, reménykedő lélekkel, hogy egyszer majd elszakadt testvéreink is „polgár-társaink” lesznek. Zöld Péter, a szabadsághős pap, aki nemzete ügyéért börtönt is viselt, már rég elküldte jelentését Barthányi püspöknek szomorú moldvai tapasztalatairól. Gegő Elek utazása és élményeinek nyilvánosságra hozatala beleillett a reformkor szellemébe. A nemzeti ébredés korszaka a magyar nyelv törvényes jogait követeli, és nemsokára valóban az ország hivatalos nyelvává lesz. Kaziczy Ferenc 1816-ban így kezdi *Erdélyi leveleit*: „Magyarország nem ismeri Erdélyt. Megszokván nyugatfelé venni utunkat, valamikor honunkból kimozdulunk, feledjük, hogy kelet felé egy rokon nép lakik, melyet nem illik nem ismernünk.” Midőn e sorokat a nagy nyelvújító és cseppet sem jelentéktelenebb költő

leírta, Erdély – a függetlenség elvesztése óta – osztrák tartomány, magyar lakóinak nyelve, de a románoké is, kirekesztetett a hivatalokból. Ha Erdély ennyire „ismeretlen” a korabeli magyar tudat számára, mennyivel inkább az a moldvai Csángóföld. A tudomány vállalja az úttörést. Mennyire megőrül a tudós Döbrentei Gábor, mikor 1841-ben Borszék fürdőjén megismerkedik egy moldvai magyar pappal, Petrás Ince János klézsei atyával. Hát még amikor megtudja tőle, hogy tudós ember a maga módján, családja is az volt. Egyik öse, Petrás Mihály írta meg 1671-ben Klézse mellett, Forrófalván a moldvai magyarok első krónikáját, amelyet a legendás Zöld Péter még ismert, forrásként fel is használt. Döbrentei szóban is kíváncsian fordult Petrás Jánoshoz, írásban is megismétli kérdését: „Vannak-e magyar dalaik, lehetne-e ilyet kapni? A klézsei Ferences pap, akkor még nem ismeri igazán a csángók népköltészetét, ezután kutató szándékkal néz körül a falujában, és azt válaszolja Döbrenteinek: „... a tapasztalatok után, íme, az sül ki, hogy voltak is, vannak is dalok, melyeket a moldvai serdülő lányok estvéken szoktak dalolni, főképp téli hosszú estéken, midőn összejönnek a rokkájukkal fenni, és ezen összejövetelt 'guzsalyosnak' nevezik, minthogy a rokkát itt is 'guzsalyosnak' hívják.”

Elküld egy dalt is Pestre, elsőt a Moldvában lejegyzett magyar népdalok közül. Címe: Ó szegény búdosó legény... Petrás 1842-ben további népdalokat küld az Akadémia titkárnak.

Križa János korszakot nyitó gyűjteménye, a *Vadrózsák* 1863-ban jelent meg először. Igaz, hogy a folklorista püspök már jóval előbb hozzákezdett a székely népköltészet gyűjtéséhez.

Jönnek Moldvába a nyelvjárások kutatói, Szarvas Gábor, Munkácsi Bernát, aztán idegenek, de lélekben rokonnaink, Weigard Gusztáv és főként a finn Wichmann, akit családiassággal Györgynek nevezünk. Ő a 20. század elején érkezett Magyarországra, 1906 őszén Szabófalvára, Moldvába. Fél esztendő telt itt megszakítás nélkül, és 1907 március 24-én csak azért tért vissza Magyarországra, mert kitört a nagy parasztfelkelés, és nem volt többé közbiztonság. Wichmann moldvai útja előtt a votjákok, zürjének és cseremiszek között végzett hatalmas arányú gyűjtőmunkájával, finnugor összehasonlító nyelvészeti kutatásaival már nemzetközi tudományos hírnevet szerzett magának. Szabó T. Attila professzor véleménye szerint, „kevés néprajzkutató célkitűzése valósult meg olyan teljesen, mint a Wichmanné” a csángók között.

Csupán sommás áttekintés kívánczik ide az 1945 után végzett moldvai néprajzi kutatásokról, mivel ez a téma, a kutatók névsora és teljesítményeik eléggé ismertek; könyvek sora igazolja kivételes teljesítményüket. Elsősorban a nyelvészek fogtak munkához, őket sürgette legjobban az idő: az asszimiláció előrehaladtával a magyar nyelv, a csángó nyelvjárás vész el, miként a csángók kétharmada nem tud ősei nyelvén, nem ismeri eleinek kultúráját, szokásait. Egyedül a hitet őrizték meg, a római katolikus vallást, de ezt románul gyakorolják. Szabó T. Attila, Márton Gyula, Gálffy Mózes professzorok, tanársegédek, a diákok csapai használták ki a kedvező körülményeket, mikor a román hatóságok egy kevés ideig „eltűrték” a magyar kutatók jelenlétét Moldvában, a magyar tanítókat az iskolákban; mikor mintegy száz faluban nyitottak magyar elemiket és tanítóképzőt, illetve tagozatot Bákó városában. Olyan művek születtek a moldvai csángó nyelvjárásokról, amelyeket talán már ma sem lehetne kikutatni, holnap még kevésbé. Nem maradtak el a népköltészet kutatói sem. Már 1954-ben megjelent a *Moldvai Csángó népdalok és népballadák*, Faragó József és Jagamas János gyűjtése, illetve szerkesztése. Majd a hetvenes évek elején az egész magyar művelődési életben elismerést váltott ki Kallós Zoltán balladáival, dalaival, hatalmas gyűjtésével. *Moldvai csángó népművészet* címmel kaptuk kézhez a népi építkezés, a szövés-varrás és az öltözködés hatalmas lustráját, dr. Kós Károly, Szentimrei Judit és dr. Nagy Jenő közös munkáját.

Azért idéztük fel, a teljesség igénye nélkül, az impozáns tudományos termést, hogy érzékeltethessük: Halász Péter milyen csapathoz csatlakozott, és vált annak megbecsült tagjává. Ebből a névsorból jó idő óta nem lehetne kihagyni.

Halász Péter egyéni életútja is, tudományos módszere is sokban különbözik a kolozsvári nyelvészekétől és a folkloristákétól. Mindenekelőtt – más a foglalkozása. Mezőgazdasági kutatóként indult, Erdei Ferenc intézetében. Ez irányú képzettsége nagy nyeresége a csángókutatásnak, mivel előtte a csángók földművelési, állattenyésztési szokásait tárták fel a legkevésbé. Márpedig egy népcsoport szellemi élete nem érthető meg teljesen mindennapi kenyérkereső munkájának tanulmányozása nélkül. Halász Péter néha össze is kapcsolta a két tevékenységét, 1971-ben *A termelősövetkezeti mozgalom története Egyházasközáron* címmel írt tanulmányt, vagyis a negyvenes években áttelepült csángók életviszonyait, gazdálkodását vizsgálta. Kilenc év múlva *Az egyházasközári csángók utolsó kálváriáját* is megírta egy művelődési folyóiratban.

Jellemző Halász Péter gyűjtői munkásságára, hogy népszokásokat, gazdálkodási kérdéseket, a történelem és a társadalom jelenségeit mind kutatói körébe vonta. Most megjelent kiváló kötete, a *Bokréta kötögetem vala*, a moldvai magyarok néprajzát tovább gazdagító könyv jól mutatja ezt a sokszínűséget. A kender termesztése és feldolgozása éppen úgy érdekli, és éppen olyan szakszerűen vizsgálja, mint a moldvai magyar történelmi emlékeket, Szent István király templomait a régi Etelközben, a protestáns vallások szerepét Moldvában – talán erről tudunk a legkevésébbet – a csángó népszokásokat vagy éppen a moldvai csángók magyarságtudatát. Így aztán ez a könyv nélkülözhetetlen az irodalmároknak, a történészeknek, a szociográfusoknak és a gazdamérnököknek; mindazoknak, akik mélyebben meg akarják ismerni a tegnapi és a mai moldvai csángóvilágot.

Tanulmányai nyilván a tudomány körébe tartoznak, de olvasmányosságuk, szép stílusuk irodalmi művekké is teszi őket. Mindegyiken érződik az a közvetlenség, ami a kutatót csángó adatközlőjéhez kapcsolja. Halász Péter sorsközösséget vállalt a csángókkal Moldvában és a Gyimes völgyében. Harminc év alatt bejárta, nem is egyszer, egész Csángóföldet, őszinte barátságokat kötött, már-már rokonságot vállalt a csángókkal.

Engedtessek meg, hogy egy személyes élménnyel érzékeltessem ezt a közvetlenséget, barátságot. Egyik pesti utamról hazafelé tartva, búcsúzásnál Halász Péter megkért, hogy vinném magammal ezt a mérőszalagot – a kezembe nyomta –, egy csángó ácsnak megígérte, nagy szüksége van rá, és Romániában nem talált az üzletekben megfelelő minőségűt. És hol adhatom át ennek az ácsnak? – kérdeztem. Hát persze, folytatta, Borzas János a neve, Rekecsény faluból való, de most a Brassó megyei Fekete-halomban dolgozik, a vegyipari üzem új részlegének építőtelepén. Ámúltam, hogy milyen pontosan ismeri ennek az ácsnak útjait, munkahelyét. És, hogy a csángó ács merészelt ilyen kérni egy pesti úrtól: mérőszalagot.

Kiutaztam Feketehalomba. Borzas Jánost megtaláltam egy székely csapatban, amelyet Mihályi Domokos vezetett. Építőtelepeken, ha csak tehetik, a csángók a székelyek kö-

zelébe húzódnak, védelemkeresőben. A telepen szólították Borzas Jánost, jött is, egy Duma nevű társát is magával hozta, talán ösztönös biztonságérzetből. Belépett a két csángó a barakkba. Előhúztam a mérőszalagot. Borzas János azonnal megértette a helyzetet, és félig-meddig kiáltotta: – Az enyém, úgyé? Halász Péter küldte nekem... S mintha az egyszerű acélszerszámnak varázsereje lett volna, a csángó ács gyanakvó óvatossága egyszerre bizalmas őszinteséggé oldódott. Halász Péter neve olyan volt, mint egy jelszó bezárt várkapu előtt. A kutatót még Rekecsényből ismerte, ott komásodtak össze.

Garabonciás diákként barangolt Halász Péter, fáradhatatlanul. Ha nem talált szállást, elaludt a szénakazalban is, ha a román rendőrök szimatoltak utána, a kertek alatt járta a falut, és titokban kopogtatott be a házakba. Pedig a tudomány nyílt útjait járta mindig Moldvában, de ott ez néha a leggyanúsabb és legveszedelmesebb. Hajdanában, a két háború között Domokos Pál Péter, akit mestérének tart Halász Péter, és aki valóban mesterként irányította, lévén maga is az egyik legkiválóbb csángókutató, székely furfanggal tudta bejárni Csángóföldet, és összegyűjteni korszakot nyitó műveinek anyagát. Halász Péter előtt megnyílt a csángók szíve, miként Domokos Pál Pétert se felejtették el soha Moldvában, s ha egy-egy csángónak sikerült Pestre eljutnia, az ősz mestert biztosan felkereste a Budafoki úton. Ez a közvetlenség a kutató, ezáltal Halász Péter és a csángók között, megkönnyítette, hogy a tudományos felméréseken túl, a csángó nép lelkébe is beelásson. Ennek köszönhetjük, hogy két olyan humán témát is feldolgozott, amelyek mindegyikünket külön-külön is érdekelnek.

Egyik: a moldvai csángók magyarságtudata, másik: a csángó-magyarság várható jövője.

Halász Péter helytálló megfigyelése, hogy a moldvai csángók nagy többsége – kivétel mindig akad – nem magyarnak, hanem katolikusnak tartja magát. Ez azonban, mondja Halász, nem okvetlenül magyarságuk tagadását jelenti – néha azt is –, hanem inkább azt, hogy nem képesek meghatározni az identitásukat. Nem tartják románoknak magukat, de magyaroknak sem; úgy mint a Kárpátok másik oldalán a székelyek. Kivételt képeznek azok a csángók, főleg férfiak, akik jártak Erdélyben vagy éppen Magyarországon, talán hosszabb időt töltöttek el ott. Magát Erdélyt – sokszor hallottam – „magyar földként” emlegetik, még a Trianon előtti idők tudati maradványaként. Amiképpen a románokat nem ezen a néven hívják, hanem oláhoknak. Ebben azonban nincs semmiféle lenéző, hiszen a csángókból az efféle fölény hiányzik, ők inkább a kisebbrendűség betegségében szenvednek.

A katolikus megjelölés – bármennyire igyekeznek a hivatalbeli románok másképpen magyarázni – valójában nemzetiséget jelent számukra. Talán így fogalmazhatnánk: vallási tudatban jelentkező másságot. Ez magyarázza például a negyvenes-ötvenes években fennállott iskolák csődjét is. Maguk a csángók buktatták meg ezeket az iskolákat,

mivel a tanítókból vallásuktól idegeneket vagy éppen vallási ellenségeket láttak. A Magyar Népi Szövetség ugyanis, amelyik a magyar iskolákat kiharcolta, nem volt kellően tájékozott a csángók világában. Azt fogadták el tanítónak, aki jelentkezett. Márpedig főleg kulák szülők gyerekei menekültek át a Kárpátokon, Moldvába. Ezek aztán alig várták, hogy visszatérhessenek Erdélybe. Továbbá: a Magyar Népi Szövetség embereinek meg kellett volna tanítaniuk a javarészt vallásilag közönyös tanítókat arra, hogy étkezés előtt vessenek keresztet és imádkozzanak, katolikus módra. Mivel nem ezt tették, a csángók nem becsülték őket, és a renegát papoknak könnyű volt elhittetni a csángó asszonyokkal, hogy ezek a tanítók az ördög szövetségesei, nyelvük pedig az „ördög nyelve”.

Elmondanék egy történetet a csángók vallási tudatának meghatározó erejéről. László Gyulától hallottam, attól az agrármérnöktől, aki valamikor az egyik legnagyobb romániai szőlészeti kísérleti állomás, Valea Calugaressca igazgatója volt. Itt ismerte meg a csángókat, akikről csak hallott addig, most személyesen győződött meg roppant szorgalmukról és kényes erkölcsi érzékenységükről. A csángók közös szállásáról eltűnt valami kevéske pénz, talán egyetlen napszám ára. Megbolydult a kas, két napig nem volt nyugtuk. Kétszáz napszám árát keresték volna meg azzal az idegességgel, amivel gyanakodtak, mustárgatták egymást és a környezetüket. A pénz végül is megkerült, nem lopta el senki. De a csángók addig saját szertartásuk szerint folytatták le a maguk külön nyomozását. Sorra behívták egymást a templom udvarára, és megesküdték egymás előtt, hogy nem nyúltak a pénzhez. Az egyik intéző távolról leste őket, nem tudta elképzelni, mit tárgyalnak olyan hevesen egymás között. Senki idegent nem engedtek közel magukhoz.

– Emberek, én kifizettem volna saját zsebemből az elvesztett pénzt – képedt el az intéző, amikor mégis megtudta a történeteket. – Ezért nem kellett volna annyit kínozniuk egymást.

Fejüket rázták a csángók:

– Nem a pénzért, uram, hanem a becsületért. Tolvaj ne legyen közöttünk.

– Hiszen maguk római katolikusok.

– Azok vagyunk.

– Ez pedig ortodox templom.

– De templom, uram. Nagy bűn itt hazudni.

Innen kellett volna közelíteniük a negyvenes években érkezett erdélyi tanítóknak a csángókhoz: az erkölcs, a hit, a szeretet útján. Így lassan fölébe kerekedhetek volna a renegát papoknak, akik a félelem ostarát csattogtatták feléjük. Tegyük hozzá: magyar öntudatú értelmiségük. Mert minden faluból kerültek ki tanult emberek, tanítók, papok, könyvelők, mérnökök, katonatisztek, de kiemelkedésük ára az volt, hogy a románosodás eszméjét kellett szolgálniuk. A román iskolákban nevelkedett csángó értelmiségiek között nem ment végbe az a küzdelem, ami például a reformkor magyar nemességét, értelmiségi réte-

gét két nagy csoportra osztotta: a nemzet ébresztőire és a császári hatalom kiszolgálóira. A székely tanítók válhattak volna igazi csángó értelmiségiekké, s akkor most másként rajzolódna elénk a csángók magyarságtudata.

Talán most indult el ez a belső küzdelem, egyelőre nem is tudatosan. Halász Péter egyképpen beszél olyan csángó értelmiségről, akik Erdélyben vagy Magyarországon szerzett diplomával térnek vissza szülőföldjükre, de éppen ők titkolják el ezen túl, hogy tudnak – méghozzá az írásbeliség szintjén – magyarul. De ír Halász Péter azokról a csángó kisiskolásokról, akik a Pusztinán rendezett úgynevezett „csángó fesztiválokon” csapatostól lépnek fel, és a falvak közössége előtt szüleiktől, nagyszüleiktől tanult magyar énekeket és táncokat adnak elő. „Aki tudja, hogy ezek a csángó gyerekek a tanítóiktól és a papjaiktól – tisztelet a kevés kivételnek – egyebet sem hallanak, csak azt, hogy az ő beszédük nem magyar, a hazuról hozott dalaik, hagyományuk nevetséges és elvetni való, az kellőképpen értékelni fogja ezeknek a gyerekeknek a ragaszkodását és eltökéltségét, mikor ennek ellenére kiálltak a zömmel falubeliekből álló közönség elé, s elénekelték azokat az énekeket, amelyekről nem is tudták – hiszen senki sem mondta el nekik –, hogy a magyar népi kultúra legarcbaütőbb, legértékesebb darabjai találhatók közöttük.”

Íme, ez már az erős válaszvonal az öntudatlanul is szerveződő két tábor között. A csángók „reformkorát” hozhatja el, majdnem két évszázados késéssel. Úgy látszik, ezt a belső küzdelmet egyetlen közösség sem takaríthatja meg.

Erdélyi és magyarországi értelmiség, telve a legjobb szándékkal, ezt nem vállalhatja helyettük, nem veheti le a csángók válláról ezt a terhet. De segítheti, hatalmas mértékben támogathatja, és támogatnia is kell ezt a tudati, lelki szabadságharcot.

Ezért aztán morgolódtam magamban, mikor e kitűnő kötet előszavában Halász Péter barátom illetően mentegőtözését olvastam: „Nem kerültek bele a kötetbe azok az elmúlt 30 esztendő során szép számmal megjelentetett publicisztikai frásaim, amelyekben a moldvai csángók egy részének magyar voltát, más részének magyar eredetét bizonyítom, igazolom, hangoztatom. Ezeket ugyanis csak egy rögeszmébe vetett, megrögzött hit fratta velem. Nevezetesen, hogy buta vagy rossz szándékú embereket józan érvekkel meg lehet győzni az igazságról, s tényekkel szembeülvé megváltoztatják álláspontjukat, és módosítják tevékenységüket. Kényszerűségből születtek tehát ezek az írások, az evidenciát szajkózzák, komoly tanulmányok között nincs is helyük.”

Csak hogy ez így megadást sugallhat. Ugyanis tájaink történelmében nincs még egy példa arra, hogy ilyen konok hazugságokkal, megfontolt félrevezetéssel próbáljanak egy népcsoportot elszakítani nemzetétől, amelyhez közös századok, egyazon lelki alkat, nemzeti psziché és félig már elfelejtett, vagy talán egészen elfelejtett anyanyelv fűzi.

Szinte érthetetlen a román nacionalizmusnak az a természetellenes mohósága, amellyel egy évszázad óta ron-

csolja, tépi, szaggatja a moldvai csángó-magyarság életfáját. Meggyőzni a vérbeborult szemű lélekrablókat csakúgyan lehetetlen. Világosan kell látnunk, hogy nem meggyőznünk, hanem legyőznünk kell a szellem szférájában a sátáni erőszakot. Meg kell védenünk a még védhető lelkeket. És ezt – először az idők során – Európa lelkiismeretével szövetségben tehetjük. Mégpedig együtt a nemzet fiai. Amíg a csángóföldi plébániákon egy javíthatatlan dilettáns, bizonyos Dumitru Mártinas nevetséges, de veszedelmes könyvét adják a csángók kezébe, addig Isten szolgálata követeli meg a sátán eltiprását. Mert Isten nem tűrheti meg a hazugságot, a lélekrablást, egy etnikai közösség legyilkolását. Ezért az igazság nevét ismételni kell százszor, ezerszer, amíg a csángók lelkében meggyőződéssé válik. Te ne tudnád, Péter barátom, aki ezt teszed két évtizede, három vagy még több ideje?

Csángókutatók általában nem szoktak elmélyülni olyan egzisztenciális kérdésben, mint a csángók belátható jövője. A Szeret mentén évszázadokon át alig változott a paraszt-ság életmódja, földesúrral vagy anélkül, részesekre (rázesi) és jobbágyokra tagolódással, vagy anélkül. A csángók eleve ebbe az életkeretbe illeszkedtek bele. 1907-ben, Európa utolsó nagy parasztlázadásában a csángók is ott voltak a felkelők között, és viselték román társaik sorsát. Az 1945-ös földreformkor különösebb hátrányok nem érthették őket – szemben az erdélyi magyar parasztok elég nagy hányadával –, mivel általában zárt csángó falvakban éltek, a nagybirtokosok földjén nem kellett osztozniuk román társaikkal. Beléptek a kolhozokba, majd ezek eltűnése után ismét magángazdálkodással próbálkoznak. Már azok, akik az iparosítási hajrában nem vettek búcsút a falujuktól, és mentek el távoli iparvidékekre.

Lépésváltásra kényszerültek vagy fognak kényszerülni azok a csángók is, akik őseik archaikus rendjét szeretnék folytatni. Az öntudatosodásuk és az ellenük folyó, mind jobban kiéleződő adminisztratív hajsza (csendőrök, helyi hatalmi szervek zaklatásai), amelyek összekapcsolódnak, szinte feltételei egymásnak, megfosztják a csángó falvakat eddigi „nyugalmuktól”. A csángók egyre inkább bizonytalanok érzik a tetőt a fejük fölött, lelki békéjüket a tempomaikban és a gyóntató székekben. Merre vezethet a jövő útja?

Néprajzosok, nyelvjárás-gyűjtők nem nagyon vetették fel ezt a kérdést, s még kevésbé próbálták megkeresni a választ. Már csak szakmai érdekeiket tekintve is, bizonyára a változatlan hívei, hiszen ilyen élő néprajzi-múzeum, tárháza a magyar régiségnek, sehol nincs még együtt a Kárpát-medencében. Halász Péter csángókutató, mint mondtuk, egyben a gyakorlati életben jártas gazdamérnök, az agrár intézetben egyfajta „jövőtervező” volt. Számára a csángók nem csupán „nótafák”, válaszdók egy nagy felmérésben, hanem testi-lelki rokonai, akikkel sorot vállalt és teljesít. Magától értetődő, hogy – *Az Erelközben élő magyarokról* fejezetben – ezt is szemügyre veszi, latolgatja: merre vezethet a csángó jövő?

Három választ talált. Megalapozott mindegyik, de vitathatók is. Bármennyire egyéni sorsok alakulásáról van szó, elsőrendű nemzeti ügy, amely minden magyart érint: lesz-e Csángóföld ötven év múlva, száz év múlva, s ha lesz, milyen lesz az, hol lesz az?

Elsőnek tárgyalt, mintegy legkézenfekvőbb változata a csángó jövőnek: a mostani telephelyeiken való megmaradás. Mindeddig, az alig érzékelhető gazdasági-társadalmi mozgások közepette, ez csakugyan nyújtott egyféle biztonságot. Felszín alatti, bujkáló életet, rejtekező magyar létet. Lényegében ez is szembeszegülés volt a beolvadás csapdájával, a románná válás erős kísértésével. A nemzeti létmentés munkásai voltak azok a csángókutatók is, akik, a Szeret-menti folytonosságot ajánlották. Ez az álláspont is drámaian ütközött a könnyű lemondás, a nemzeti cserbenhagyás fölényével. Bizonyára Halász Péter is idézhetne saját életéből összecsapásokat, midőn könnyed-magyarok „európai göggel” leszólták, miért foglalkozik ilyen haszontalanságokkal, a csángókérdést megoldotta az idő, feloldotta a történelem, jobb lenne, ha energiáit hasznosabb célok felé fordítaná...

Magam, mióta a moldvai csángók életébe kutató tekintettel és fájó tollal „beleavatkoztam” – megvan ennek jó három évtizede –, mindig éreztem magamon tollforgató kollégáim nyíltan kimondott, vagy ami sokkal rosszabb: gúnyosan elhallgatott ítéletét rólam, hogy „fellegekben járó”, időt és álmokat pazarló ember vagyok, halott ügyben buzgólkodom. Főszerkesztőm csupa jóindulatból óvott az „egyoldalúságtól”, mondván: „A végén magára ragasztják uram, hogy semmi egyébről nem tud írni, csak a csángókról”. Ugyanez a főszerkesztő 1974 nyarán – én már nem éltem akkor Bukarestben – két munkatársát is kiküldte Moldvába, hogy írjanak a csángók életéről. Egyikük úti céljaként Klézse községet jelölte meg, másíku feladata az lett, hogy mutassa be Lakatos Demetert Szabófalváról. Egyetlen utasításuk volt csak: a falvak nevét, a csángók nevét „pontosan” kell írniuk, vagyis úgy, ahogy a faluszéli táblákon és a személyi igazolványokban állnak. Ha pedig így írják, a csángók és falvaik már el is tűntek a magyar érdeklődés térképéről. Buzgó román községi jegyzők és renegát papok nemzedékekkel előbb átírtak minden nevet, családi és keresztnéveket egyképpen, románra.

Kicsit nekem szóló „üzenet” volt a helyszínek és a személy kiválasztása. Klézseről írtam volt egyik legnagyobb hatást kiváltó szociográfiámat (Demse Antal Klézseről), és Lakatos Demetert újabban én mutattam be többször, magyar lapokban. Szegény Demeter örvendhetett, hogy írjak róla, a verseit idézik. Nagyon elszorult volna a szíve, ha olvashatja is a riportot: egy más arc nézett volna vissza reá, egy tiszta román köntösbe öltöztetett faluból. A sors kíméletesebb volt: 1974. augusztus 21-én meghalt, a riport az augusztus 22-i lapban jelent meg!

Mondom: akkor még magam is moldvai telephelyükön reméltem szabad magyar jövőt a csángóknak. A szülőföldi megaláztatás helyett. Halász Péter 1966-ban, az amerikai

Itt-Ott hasábjain közölt munkájában kíméletlenül őszinte és vitathatatlan tapasztalatait fogalmazza meg: „Moldvában maradnak és mindinkább gyorsuló asszimiláció sodrában, anyanyelvüket elvesztve, hamarosan elrománosodnak.” Igazat jósol? Mindenesetre, Halász Péter sokkal több időt töltött Moldvában, mint bármelyik nyelvészünk, néprajzunk, önkéntes gyűjtőnk. Wichmann György is, nagy finn barátja a csángóságnak, összesen fél évet élt Szabófalván. Halász Péter – nyilván nem egyfolytában – legalább három-négy esztendő „csavargott” a csángók között, felkereste a falvak majd mindegyikét.

Mégis, mégis: ne kételkedjünk szomorú víziójában? Kétségbeesett derűlátásunk ellene szól; tapasztalataink, valamennyiünké, igazolja. Halász Péter felvázolja az asszimiláció lépcsőfokait. Minként is megy végbe a lélek-váltás? „Mégpedig úgy, hogy a falvak közösségében románul beszélők római katolikusokká válnak, akiket sajátos, inkább negatív előjelű identitásuk – ki tudja meddig – megkülönböztet az ortodox románoktól. A városokban azonban ez a jelenség kevésbé érvényesül, s a vegyes házasságok révén bekövetkező ortodoxszá válás is egyre gyakoribb. Ez a folyamat évszázadok óta tart, s ha csak valami csoda nem történik, ez a sors vár a legtöbb moldvai csángóra. Az a körülmény ugyanis, hogy a moldvai katolikusoknak még mindig mintegy negyed- vagy harmadrésze beszéli nyelvjárását, nem az asszimiláció mérséklődésének az eredménye, inkább arról van szó, hogy a hagyományokban, így nyelvükben is leginkább megmaradó falvak népénél a legnagyobb a gyermekáldás, míg a városokban, a főutakhoz közel eső – fejlettebb – falvakban, anyanyelvüktől és gyerekeiktől egyaránt hamarabb megszabadulnak.”

Vajon az új jelenség, az erdélyi vagy éppen magyarországi egyetemeken, főiskolákon tanuló csángó fiatalság, hazatérve szülőföldjére, nem változtathatja-e meg ott a közhangulatot, teheti bizakodóbbakká a csüggedőket? Eddigi tapasztalatai alapján Halász Péter nem bízik ebben. „Moldvába visszakerülve aligha tudnának változtatni a sorsukra hagyott csángó-magyarok helyzetén, többségük nagy valószínűséggel maga is elrománosodna.”

Ez az állítás azonban, ma már nem egészen bizonyítható. Egy nevet említek, a Nyisztor Tinkáét. Halász Péter éppen úgy ismeri a munkásságát, ha nem jobban, mint én. Nyugati egyetem diplomájával tért vissza szülőföldjére, Moldvába. Lehetett volna belőle néprajzkutató Svájcban: egy életre szóló tudományos és közéleti feladat várta volna: megismertetni a svájci közvéleménnyel egy számukra soha nem hallott népcsoport, a legendás csángóság múltját és jelenét. Hozzákapcsolhatta volna munkásságát Veress Sándor zeneszerzőéhez, akit jól ismernek Svájcban; ott töltötte élete nagyobb felét, és aki a harmincas években népzenei gyűjtőúton bejárta Moldvát. Nyisztor Tinka azonban hazajött. Jelen van minden fontosabb csángó rendezvényen – egy részüket maga szervezi, irányítja – hozzászólásaira odafigyel a magyar tudományos közvélemény, és hallgatnak rá odahaza, Pusztinában. Ha úgy hozza a szük-

ség, ha szólítják, megy a csángók küldöttségével a megyéhez, a püspökségre, vagy bárhová, hogy egy népcsoport lázító igazságát mondja. Nincs még egy hely a földtekén, ahol a katolikusok nem szólhatnak Istenhez az anyanyelvükön! Amit Nyisztor Tinka végez, igazi közéleti cselekvés, Vörösmarty úgy mondaná: „férfimunka”. És ezt egy fiatal csángó nő teszi. Mikor volt szavuk a csángó nőknek a kapujukon kívül, akárcsak a falujukban?

Másik változata a moldvai magyar jövőnek – Halász Péter szerint – a szülőföldjükön maradó csángók lassúbb ütemű beolvadása a románságba. Az utóbbi időben olyan váratlan tényezők kezdtek hatni a Szeret mentén, amelyekkel sem a román hatalom nem számolt, sem a csángók nemzeti megmentésén fáradozó, számra kevés, elszántságra jelentős magyar értelmiségi. A magyarországi vendégmunka lehetősége becsületet hozott a magyar nyelvnek: érdemes megtanulni, mert hozzásegít a megélhetéshez.

Különös vagy inkább törvényszerű, hogy a nemzet két „peremén”, az ausztriai Várvidéken és a moldvai csángók körében ismerték fel az anyanyelv visszaszerzésének gazdasági előnyeit. Nem látok én ebben semmi bajt, hiszen a nyílt erényekért megtanult magyar nyelv szépségével, elemi erejével végképp visszahódíthatja magának az „elcsángált” gyengelelkűeket is. E „hazatérők” körében kellene igazán erősíteni a lelki ráhatást. Ha eljut az eszme a csángó asszonyokhoz is, akkor nem lennének a magyar nyelv öntudatlan „gyilkosai” Moldvában. Most még az a jellemző – igaz van Halász Péternek –, hogy a feltörekvő, jobb életre vágyó csángó családanyák könnyen hajlanak a román pedagógusok, önkormányzati vezetők, románok és janicsár-magyarok kísértő szavára: ha jobb életet akartok a gyerekeiteknek, adjátok román iskolába őket! A kultúra terjedése néha nem fékezi, hanem gyorsítja a magyar nyelv halálát, a csángók páratlan szépségű és értékű népi kultúrájának a kiveszését. Másfél száz esztendővel ezelőtt, amikor Koós Ferenc tanító, emlékiró és református lelkész bejárta a Csángóföldet, a helyzet fordított volt. Ezért írhatta le nyugodt lélekkel: „Hű nyelvörök a moldvai csángó-magyar nők, kik családi körükben csakis magyarul beszélnek... Tisztelet a csángó-magyar nőknek!”

Most a csángó férfiak lesznek a nyelv hősei, az erdélyi és magyarországi vendégmunkáról hazatérő „csángálók”?

Anyanyelvüket a csángó gyermekek nem a szülőanyjuktól tanulják meg, hanem az apjuktól, bátyjuktól, idősebb gyermektársaiktól. Halász Péterben ez a jelenség nem oldja fel a féltés kételyét. „A nyelvi beolvadást késleltető hatások némi erősödése azonban korántsem jelenti azt, hogy ez a folyamat visszafordítható vagy akárcsak megállítható lenne.”

Így tereli gondolatainkat a szerző a szerinte járható ösvényre, a harmadik csángó útra: a kitelepülésre. Halász Péter itt Erdélybe való be-, illetve visszavándorlásukra gondol. De ha egyszer elfogadottá – elfogadhatóvá – válik a moldvai csángó etnikai kisközösségek felbontásának elképzelése, akkor már mindegy, hogy a honkeresők Erdélyben állnak-e

meg vagy a trianoni Magyarországon. Utóbbi változat a nemzeti megmaradás nagyobb lehetőségét kínálja.

Maga a telepítés váltja ki a szinte ösztönös ellenérzést. A második világháború után túl sok egyéni és nemzeti katasztrófa kapcsolódott a fogalomhoz, minthogy megrázó kódtatás nélkül, józan számvetéssel végig lehetne gondolni. Mi, magyarok kétszáz ezer felvidéki nemzettársunk kikutatására, áttelepítésére gondolunk. Szinte el is felejtettük, hogy a németeknek ötvenszer ennyi drámát kellett átélnie: tízmillió vétlen embernek kellett erőszakkal megválnia lakóhelyétől, javaitól. Kelet-Poroszország, Nyugat-Lengyelország, Pomeránia, a Szudéta-vidék német ős lakosságát tették országutak kőborlóivá. Tito Jugoszláviájából maradéktalanul eltűntették a bánági és bácskai németeket, géppuskákkal és vasúti vagonokkal. Ki nem heverhető lélekszámbeli veszteséget szenvedtek a magyarországi svábok. Romániából háromszáz ezer százt és svábot vittek kényszermunkára Oroszországba... Az újságokban elő-előtűnik a volt német nagyváros Königsberg és vidéke sorsa: Sztálin egyszerűen kicserélte a lakosságot, németről oroszra, nem gondolva arra – melyik győztes diktátor gondol ilyesmire? –, hogy a szovjet birodalom összeomlása után az orosz kormányzat e téren megoldhatatlan dilemmát fog örökölni...

Európa szívesen elfelejtené mindezeket – kivéve nyilván a földönfutókká kitelepítettek tízmilliói. Erdélyben ötven éven át betelepítés folyt, módszeresen, álcázva, halálos konoksággal. Kétmillió román költöztettek át a Kárpátokon, az addig magyar többségű nagyvárosok, Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Arad népességi arányainak drasztikus megváltoztatására. Szinte észre sem vettük a folyamatot. Ugyanakkor erdélyi magyarok tízezreit helyezték át, lehetőleg élethossziglan, Havasalföldre és Moldvába. És ez a gyarmati megszállás folytatódik ma is: most nem gyári munkások jönnek, hanem katonai alakulatok, csendőregységek, tisztek sokasága, nem gyárak épülnek, hanem ortodox templomok, ott is, ahol még nincs – de majd lesz! – ortodox lakosság.

Csak hogy minden eddigi telepítésen a magyarság mindig veszített. Egyetlen, félig-meddig sikeres magyar telepítés eddig a bukovinai öt székely falu hazahozatala volt. Ha a végeredményt tekintjük, a sok hányattatás és szenvedés révén a baranyai és tolnai székelyek összehasonlíthatatlanul jobban, magasabb életszínvonalon és teljesebb biztonságban élnek, mint a bukovinaiak 177 éves időzük alatt. Végiggondolhatjuk, hogy milyen körülmények között élnének ma – ha ugyan nem szórták volna szét őket – bukovinai falvaikban az 1764-es madéfalvi székelyöldöklés menekültjei. De kínálkozik csángó összehasonlítás is. Az 1941-es utolsó bukovinai hullámmal egy moldvai csángó csapat is csatlakozott a székelyekhez. Ők ma a völgyeségi Egyházaskozáron élnek, Baranya megyében. A nemzeti szabadság levegőjét olyan habzsolva szívták be, hogy gazdasági és szellemi eredményeik egyetlen moldvai csángó településen sem mérhetőek.

A telepítés, ha nem erőszakos, hanem önkéntes, akkor a nemzet egyesítését szolgálja. Még akkor is, ha kétségtelen lelki fájdalommal járhat. Néha létszükséglet. Nemcsak a moldvai csángók esetében, de Dél-Erdély pusztuló szörvány-magyarjait tekintve is. Tőkés István kolozsvári református lelkész, nyugalmazott püspök helyettes és teológiai tanár részletes tanulmányban bizonyította be, hogy az erősen lecsökkent lélekszámú dél-erdélyi falvak magyarsága belátható időn belül eltűnik, ha önerőből vagy társadalmi segítséggel nem költözik át a Székelyföldre, még inkább Kalotaszegre, ahol a véstesen fogyó magyarság népi utánpótlását biztosíthatná.

Így válhatik a nemzet önkéntességen alapuló egyesítése elsőrendű közérdekké, az új környezetbe kerülők egyéni hasznán túl. Magyarországi statisztikusok azt számítgatják, hogy hány millió ázsiai-afrikai „vendégmunkást” kellene letelepítenünk ahhoz, hogy nemzedékek múltán is elegendő létszámú, munkaképes kereső éljen az országban. Döbbenet észlelem, hogy eszünkbe sem jut az a hatalmas embertartalék, amit a sokgyermekes csángó családok jelentenének. A humanizmus nevében a magyar hivatalok könnyedén osztogatják a letelepülési engedélyeket a világ viharzónáiból érkező arab vagy néger menekülteknek, mivel a hazájukban éppen uralmon lévő rendszer átmenetileg, állítólag üldözi őket. Vajon nem indok-e az a több száz esztendőes módszeres elnyomás, elnemzetietlenítés, amely a csángóságot egykor Moldova számbelileg is jelentős nemzetiségből románokká vagy féllékű páriákká tette? Ezeket az arab meg néger új honfitársainkat sűrűn látom sétálgatni a pesti utcákon; jóval ritkábban a gyári munkapadok mellett. A csángók a magyarországi üzemek és földek legszorgalmasabb munkásai lennének. Ehhez szoktak hozzá.

Az önkéntes vagy valami módon kikényszerített exodus leginkább belső indíttatású. Oka gazdasági vagy érzelmi, gyakran mind a kettő. De még gazdasági menekülés, újratelepülés esetén is jelen vannak az érzelmi elemek. Az Amerikába „kitántorgott” magyarok igyekeztek „egy csukorékba” húzódní, mert így nyelviileg, lelkiileg védettebbnek érezték magukat. A bukovinai székelyek – az 1764-es székelyöldöklés menekültjeinek leszármazottjai – mondhatni Bukovinában való letelepedésük óta hazavágytak, noha egyazon birodalom határain belül, de a Kárpátok-vonulatán kívül éltek; volt magyar iskolájuk, magyar miséjük, mégsem érezték biztonságban a jövőjüket. A 19. század végén, 1883-ban kezdődött el a hazatérésük, újabb meg újabb hullámokban, és 1941-ig tartott, mikor az utolsó csoport is elhagyta az ősei által alapított öt községet. Egy nemzeti felelősséget vállaló hercegnek köszönhető a visszatérés elindítása, és az utolsó hullám tagjainak útra kelése szintén egy kiváló ember, Németh Kálmán józseffalvi plébános nevéhez kötődik. Moldvai csángók is csatlakoztak, nyilván önkéntesen az útra kelt bukovinaiakhoz: Magyarfalváról, Lészpedről, Klézséről, Lábnikról, Pusztináról – a mai egyházaskozáriak. Az ön-

kéntesség azt jelentette, hogy a budapesti kormánytól is „függetlenül” indult el a hazatelepülésük. Bécstől tartott a pesti kormány, amikor csak azután vett tudomást a hazatérő székelyekről, miután átlépték a Kárpátokat, s csak akkor vállalkozott a támogatásukra? 1941-ben kitől tartott Pest? Bukaresttől? Időben majdnem ugyanakkor a bukaresti kormányzat, hivatalos állami kezdeményezéssel telepített Nagy-Románia területére görögországi árománokat tízezer számra!

Nem lelkesedem az áttelepítésekért. De aligha egészséges az a nemzeti közszellem, amely nem számol ezzel a lehetőséggel is. Súlyos dilemma, hogy a nyelv és a lélek-e az előbbre való a földnél, a tájnál, a megörökölt életkerekteknél. De ha maga a történelem teszi föl a kérdést? A magyar történelem tele van vonulásokkal, telepítésekkel, új otthonok alapításával. Maga a honfoglalás az első, óriási arányú és jelentőségű telepítés a Kárpát-medencében. A nemzet költője, Illyés Gyula a honfoglalás pillanatát felidézve adott választ a gyöttrő kérdésre, Árpád vezér megjelenítésével:

„Akárhogyan is – még most sem beszélt, –
szabadok leszünk – ez suhant talán
szívembe inkább, mintsem az agyába,
miközben megsarkantyúzta a mént,

s a menetből egy sziklára kiállva,
jelt adott: Gyorsan!
S nézte fürge szemmel,
Mint juhász, aki minden ürüt ösmer,
Hogy tódul népe át Európába.

Halász Péter minden mondatából kiérzem az öngyöttrést, nehogy kárt okozzon a csángóknak. Nehogy tévútra vezesse őket. De realista, aki nem nyomhatja el magában az aggályait: „A szívem mélyén természetesen én is azt szeretném, ha a moldvai csángó magyarok ott őrizhetnék meg azonosságukat, ahol élnek, s ahol őseik sok évszázaddal ezelőtt letelepedtek.” Őszinte, tisztességes, demokratikus kívánság. De a csángókon múlik-e ez? Fájdalommal mondja ki: „... tekintettel a románság primitív nacionalizmusára, valamint Magyarországra, a Vatikánra és Európa közömbösségére, erre egyre kevesebb a lehetőség.”

Domokos Pál Pétert, a csángók vándor apostolát – Szabó T. Attila nevezte így – Halász Péter a mesterének, a példaképének tartotta. Akkor is, amikor ezt a „megszállott” székely tanárt az élet peremére, börtön közelébe sodorta a „pesti lihegés”. És amikor Péter bácsi Halász Pétert emlegette, a tanítványa iránti bizalom csengett a szavaiban. Néprajzos munkásságának sommája, ez az összefoglaló kötet bizonyítja: a tanítvány felnőtt a mesteréhez, nemcsak a néprajzi gyűjtés gazdagságával, pontosságával, de nemzetpolitikai gondolkodásával is.